

İBN RÜŞD'ÜN *DE ANİMA TELHİS*İNİN GİRİŞİNDE NEFS İLMİNİ DOĞA İLİMLERİYLE İLİŞKİLENDİRMESİ¹

AVERROES ON THE RELATIONSHIP OF THE SCIENCE OF THE SOUL WITH THE NATURAL SCIENCES IN HIS *SHORT COMMENTARY ON DE ANIMA*

Abdussamet ÖZKAN

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi

ozkanasamed@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4014-5733

ÖZ

Geliş Tarihi:

13.07.2024

Kabul Tarihi:

25.09.2024

Yayın Tarihi:

29.12.2024

Anahtar Kelimeler

İbn Rüşd, Nefs İlmî, Nefs, Doğa İlmî, *De anima*.

Keywords

Averroes, The Science of the Soul, Soul, Natural Sciences, *De anima*.

Bu makale, İbn Rüşd'ün *De anima Telhîs*'inin girişinde doğa ilimlerinden elde edilen bir takım fiziksel ilkeler üzerinden nefis ilminin doğa ilimleriyle nasıl ilişkilendirildiği üzerinde durur. Bu ilkeler nefsin cevheri, zâti arazları ve nefsin ayrıklığı gibi merkezi sorunların incelenmesinden önce kavranması gereken bilgiler olup nefis ilmini kendisinden önce gelen doğa ilimlerine bağlayan ilkelerdir. İbn Rüşd, bir bütün olarak doğa ilmini kendi içinde tutarlı ve kapsamlı bir alan olarak organize eder. Bu organizasyona göre tüm doğal varlıklarda ortak olan ilk sebepleri ve temel arazları ortaya çıkarmayı amaçlayan genel *Fizik* alanı ve doğal varlık düzeni içerisindeki nedensellik ilişkisine göre sıralanmış her bir doğal varlık cinsini ele alan özel araştırma birimleri vardır. En basit doğal cisimlerin incelenmesiyle başlayıp daha bileşik cisimlere doğru ilerleyen ve nihayet doğal varlıklar arasında en bileşik yapıya sahip olan canlı cisimlerin varlıklarının ilkesi ve formu olması bakımından nefsin incelenmesiyle doğa ilimleri külliyatını tamamlayan tutarlı bir anlayış sağlar. Ele aldığı konunun (nefs) doğal canlı varlığın sebebi olması bakımından nefis ilmi, İbn Rüşd' göre, doğa ilminin son ve en şerefli parçası olarak konumlanır. Bu şekilde İbn Rüşd nefsin incelenmesini doğal canlı cismin incelenmesiyle bütünleştirmek suretiyle nefis ilmini doğal araştırma birimleriyle sıkı bir şekilde ilişkilendirir.

ABSTRACT

The present article focuses on how the science of the soul is related to the natural sciences through some physical principles derived from the natural sciences in the introduction to Averroes' *Epitome on De anima*. These principles must be grasped before examining the essence and essential accidents of the soul central problems such as the separateness of the soul, and they are the principles that connect the science of the soul to the preceding natural sciences. Averroes organizes the natural sciences as an internally consistent and comprehensive field. According to this organization, there is the general field of *Physics*, which aims to uncover the first causes and essential accidents common to all natural entities, and particular research units that deal with each genus of natural body, which are ordered according to causal relationships within the order of natural existence. By studying the simplest natural objects first, progressing to more complex ones, and then looking at the soul as the principle and form of the existence of living objects—which have the most composite structure among all natural beings—one can arrive at a coherent understanding that complements the corpus of natural sciences. Averroes places the study of the soul as the final and most noble branch of natural science since its subject—the soul—is the principle of all naturally occurring living things. In this way, Averroes integrates the study of the soul with the general study of the natural living body and relates the science of the soul to the broad units of natural science.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1515740>

Atf/Cite as: Özkan, A. (2024). İbn Rüşd'ün *De Anima Telhîs*'inin girişinde nefis ilmini doğa ilimleriyle ilişkilendirmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14 (4), 1970-1978.

¹ Bu makale Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Felsefesi Anabilim Dalı bünyesinde Prof. Dr. Eyüp Şahin'in danışmanlığında yürütülmekte olan "İbn Rüşd'te Nefs İlmî: *De Anima* Yorumu (Metodolojik Bir İnceleme)" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

İbn Rüşd *De Anima* üzerine yazdığı *Telhis*'in başında amacının, “doğa ilminde kanıtlanmış olana en iyi karşılık geldiğini ve Aristoteles'in niyetiyle en uyumlu olduğunu düşündüğü şeyi ortaya koymak” olduğunu belirtir (İbn Rüşd, 1950: 3; Black, 2009: 2). İbn Rüşd'ün bu beyanı, doğa ilminin bir parçası olarak nefis ilminin, Aristoteles'in amaçladığı doğrultuda doğa ilminin önceki araştırma alanlarında ortaya konulan önermeleri üzerine inşa edilmesini içerir. Nitekim İbn Rüşd, doğa ilminin sınırları içerisinde ele alınan bir konu olması bakımından nefsin anlaşılmasını, öncelikle doğa ilminin öğretim planına göre sırasıyla kendisinden önce gelen araştırma alanlarında ulaşılan belli başlı ilkelerin hatırlanmasına bağlar. İbn Rüşd bu *Telhis*'in girişinde, *Fizik*'ten başlayarak doğa ilminin öğretim müfredatında sırasıyla *De anima*'ya kadarki kitaplarda ele alınan mevzuların ve ulaşılan sonuçların birbirleriyle olan bağıntılı ilişkilerini de göz önünde bulunduran bir akışını verir (İbn Rüşd, 1950: 3-8; Black, 2009: 2-4). Bu akış, sıradaki ilim olan nefis ilmine tâlib olacak kişide bir alt yapı oluşturacak şekilde sunulur. Doğa araştırmasının sürekliliği içinde nefis olgusunu inceleyen kişi, Aristoteles'in doğa ilimleri külliyyatında *De anima*'dan önce gelen kitaplarda elde edilen birtakım sonuçları, nefsin araştırılmasında ona hizmet eden ilkeler olarak kabul eder. Söz konusu *Telhis*'in girişinde ortaya konulan bu ilkeler aşamalı bir şekilde doğa ilminin öğretim müfredatındaki sıralamayı takip ederek hatırlatılır: *es-semâ'u't-tabî'i* (*Fizik*), *es-sema ve'l-âlem* (*De caelo*), *el-kevn ve'l-fesâd* (*Generazione et corruptione*), *el-âsarü'l-ulviyye* (*Meteorologica*) ve *kitâbu'l-beyvân* (*De animalibus*). Böylece İbn Rüşd, doğa ilminin bu araştırma alanlarına ait temel öğretilerini ve fiziksel ilkelerini ortaya koymak suretiyle nefis olgusunun ilişkili olduğu fiziksel yönler bir giriş yapar.

Bu fiziksel ilkeler, İbn Rüşd'e göre, Aristoteles tarafından eserlerinin başında açıkça detaylandırılmamış olsa da, onun metodolojik yaklaşımına göre nefis ilmi için gerekli başlangıç noktalarını teşkil eder. Söz konusu *Telhis*, bu ilkelerin nefsin cevherini ve sıfatlarını anlamak için önemli hususlar olduğunu belirtmekle birlikte, nefsin bedenden bağımsız olarak var olup olamayacağı gibi önemli bir felsefi soruyu ele almak için de bu temel ilkelere ihtiyaç olduğunu vurgular. Ancak doğa ilimlerinin ulaştığı sonuçlara ilişkin bu arka plan vasıtasıyla nefis ilmindeki nihai arzuya, yani nefsin bedenden ayrı olup olmadığı sorusunun cevabını öğrenebiliriz (İbn Rüşd, 1950: 8; Black, 2009: 4). İbn Rüşd, önceki doğa ilimlerinden elde edilen bu temel fiziksel ilkeler üzerine inşa ettiği araştırma yönteminin nihayetinde kişiyi bu önemli sorgulamaya doğru yönlendirdiğini ima eder. Kişi bu temel ilkeleri kavradıktan sonra, nefsin incelenmesinde cevabı en çok aranan bu soruyu, yani bedenden ayrılabilir olup olmadığını ele alabilir. Bu yaklaşım, İbn Rüşd'ün temel fizik ilkelerinden nefisle ilgili daha karmaşık felsefi sorulara doğru ilerleyen stratejisini yansıtmaktadır.

Bu çalışmada bu fiziksel ilkelerin nefis ilminde kişiyi nefsin cevherini ve onun zâti sıfatlarını ortaya çıkarmada ve nefsin ayrıklığı meselesini çözmede tam olarak nasıl işlev gördüklerini göstermek yerine, İbn Rüşd'ün söz konusu *Telhis*'inde sıraladığı fiziksel ilkelerin sunuşunda nefis ilminin kendisinden önceki doğa ilimleriyle nasıl sıkı bir şekilde ilişkilendirildiğini ortaya koymaktır.

Söz konusu ilkelerin sunumuna geçmeden önce, İbn Rüşd'ün Aristoteles'in çeşitli doğa kitaplarına yazdığı şerhlerin giriş kısımlarına başvurarak, yukarıda sıralanan doğa ilminin araştırma alanlarının İbn Rüşd'e göre birbirlerinden nasıl ayrıldığını, onların doğa ilimlerinin öğretim programına nasıl yerleştiğini ve nefis ilminin bu öğretim programında nereye konumlandığını tespit edelim. Böylece, İbn Rüşd'ün Aristoteles'in doğa çalışmalarını fiziksel dünyanın doğal düzenini ve karmaşıklığını bir düzen içerisinde işleyen ve birbirleriyle belirli bir ilişki içerisinde bağlı olan çalışmalar olarak yorumladığını ve nefis ilmimi de doğa felsefesinin geniş bağlamı içerisinde doğal canlı cisimlerin formu olarak onların varlık sebebini oluşturan nefsin ele alındığı doğal bir çalışma olarak sunduğunu göreceğiz.

Doğa İlimlerinin Sınıflandırılması ve Nefis İlminin Konumu

İbn Rüşd, *Fizik* üzerine yazdığı *Büyük Şerh*'in mukaddimesinde (*proemium*) Aristoteles'in *Fizik* kitabının doğa ilimlerinin öğretim müfredatı içerisinde işgal ettiği “sırayı” açıklarken duyulur doğal varlıkların sahip olduğu şeyler arasında yaptığı ayrıma dayanarak doğa ilminde iki temel ayrıma gider: (i) farklı doğalara sahip olmaları bakımından çeşitli türden doğal varlıkların zorunlu olarak sahip oldukları ortak şeyler ve (ii) her bir doğal varlık cinsinin özel olarak sahip olduğu şeyler. Doğal duyulur varlıkların sahip olduğu şeyler arasındaki bu ayrıma dayanarak İbn Rüşd, doğa ilminde biri tümel diğeri tikel olmak üzere iki temel araştırma alanının bulunduğunu kaydeder: Tümel araştırma alanı “bütün doğal şeylerde ortak olan genel şeyleri” araştırırken; tikel araştırma alanı ise “farklı doğal şeylerin cinslerinin her birine özgü olan şeyleri” araştırır. Bu açık ayrımın ardından İbn Rüşd,

tikel araştırma alanının birden çok alt incelemeye bölündüğünü belirterek her birinin belirli bir doğal varlık cinsini araştırdığını söyler. İbn Rüşd, bu nedenden dolayı Aristoteles'in doğa ilmi kapsamında birden çok kitap kaleme aldığını kaydeder (Harvey, 1985: 79).

İbn Rüşd'ün bu açıklamasına göre, doğa felsefesinde iki temel bölüm vardır: tüm duyulur doğal varlıklar tarafından paylaşılan şeyleri ele alan ilk bölüm ki bununla *Fizik* ilgilenilmektedir ve bu varlıkların her bir cinsinin özel olarak sahip olduğu şeyleri ele alan diğer bölümler. Tümel araştırma alanı olan *Fizik*, doğal varlıkları doğal varlıklar olmaları bakımından, onların varlıklarının ilk sebepleriyle ve ortak zâti arazlarıyla ilgilenir. Bu genel araştırma alanı değişim, hareket ve durağanlık ilkelerine sahip olmaları bakımından bütün duyulur şeylerde ortak olan sebeplere ve arazlara ait incelemeyi teşkil eder (Harvey, 1985: 65).

İbn Rüşd mukaddimesinde ayrıca genel araştırma alanı olan *Fizik*'in “öğretimde”, yani öğretim sıralamasında çeşitli bölümlere ayrılan tikel araştırma alanından önce geldiğini vurgulayarak bunun böyle olması gerektiğine ilişkin üç neden ileri sürer: (i) ortak/genel olanın özel olandan doğa bakımından daha iyi bilinmesi, (ii) doğal ilimlerde tekrarların önüne geçilmesi, (iii) genel olan ilimde kullanılan önermelerin “ilksel” olması (Harvey, 1985: 79-80). Buna göre, doğa ilimleri müfredatında, tümel araştırma alanı olarak *Fizik* kanıtlaştığı ilke ve sebeplerin bütün doğal varlıklarda ortak olması nedeniyle tikel araştırma alanlarından önce gelir.

Doğa ilminin özel araştırma alanlarına geldiğimizde, İbn Rüşd Aristoteles'in *Meteoroloji*'sine yazdığı *Telhis*'in başında her bir doğal varlık cinsine hasredilen doğa eserlerine ilişkin şöyle bir öğretim düzeni önerisinde bulunur:

“[A1] Bütün doğal cisimlerin ortak ve ilk sebepleri hakkında ve ayrıca hareket, zaman ve mekân gibi onların ortak işlenleri hakkında daha önce *es-semâ'u't-tabî'i* [*Fizik*] isimli kitabımızda konuştuk. [A2] Ardından, *es-semâ' ve'l-âlem* isimli kitabımızda gezegenler, göksel cismin doğası ve ona ârız olan her şey hakkında ve genel olarak bütün basit cisimler hakkında konuştuk; ayrıca onların adedini ve onlara ârız olan her şeyi orada açıkladık. [A3] Peşinden, bileşik ve basit bütün doğal varlıkların ortak ve tümel [karakterdeki] oluş ve bozuluşu hakkında da konuştuk. Bu da *el-kevn ve'l-fesâd* isimli kitabımızdadır. [A4] Şimdi de meteorlar, kayan yıldızlar, kuyruklu yıldızlar ve galaksi gibi gezegenlerin konumlarına yakın atmosfere ârız olan şeyler hakkında konuşmamızın gerekli olduğunu görüyoruz. Ayrıca genel olarak depremler, sarsıntılar ve bunlara benzer şeylerin [vuku bulduğu] yer ve sudan meydana gelen buharın sebep olduğu şeylerden olan elementlere ârız olan her şey hakkında konuşmayı [gerekli görüyoruz]. [A5] Bütün bunlar hakkında konuştuktan, bunların doğal sebeplerini verdikten ve öğretim sırasına göre canlılar hakkında [ilkin] külli ve müşterek olarak; [ikinci olarak] tikel ve özel olarak bahsettikten sonra, bu doğa sanatına ilişkin amacımızı yerine getirmiş olacağız ve talep ettiğimiz şeye ulaşmış olacağız. Böylelikle ona [doğa sanatına] ilişkin bahsimiz sona erecektir.” (İbn Rüşd, 1994: 17-18)

Tikel araştırma alanlarını İbn Rüşd, doğal cismin yapısına veya varlık düzenine göre, öncelikle basit cisimleri ve bunun ardından giderek daha bileşik yapıya sahip olan cisimleri inceleyerek ayırdığını gözlemleriz. “Doğal cisimler zorunlu olarak ya basit cisimler ya da basit cisimlerden oluştuklarından (bunlar hayvanlar ve bitkiler gibi basit cisimlerden oluşmuş bileşiklerdir)” (İbn Rüşd, 1984: 73), tikel araştırma alanında *es-semâ ve'l-âlem* (*De Caelo*) ile en basit cisimler olan göksel cisimler ve ay altı dünyadaki dört temel unsurun incelemesiyle başlanır. Zira bütün duyulur cisimler ya bu dört temel maddeden ibarettir ya da bunlardan oluşan cisimlerdir. (İbn Rüşd, 1994: 19). Burada, daha basit cisimler daha bileşik cisimlerin sebebi olması bakımından önce öğretilmekte ve tikel araştırma alanının öğretim programında ilk sıralara yerleşmektedir. Ardından, İbn Rüşd'ün yine tümel incelemenin tikel olan incelemeden önce gelmesi gerektiği ilkesi gereğince, *el-kevn ve'l-fesâd*'ta (*De generatione et corruptione*) doğal varlığın oluş ve bozuluşunun ortak ve genel ilkeleri tetkik edilir (İbn Rüşd, 1958 (*Middle Commentary*): 4 (314a1-6); İbn Rüşd, 1992: 3; İbn Rüşd, 1958 (*Epitome*): 113-114). Oluş ve bozuluşa ilişkin bu tümel incelemeden sonra da belirli bir tikel doğal varlık cinsine ait oluşuma geçilir. Bunun ilk aşamasını ise doğanın en basit cisimlerinden meydana gelen bileşik cisimler arasındaki en basit olanları oluşturur. Bunlar *el-âsaru'l-uhviyye*'de (*Meteoroloji*) ele alınan meteorolojik doğal cisimlerdir. Başka bir deyişle, tüm doğal varlık cinslerinin oluş ve bozuluşunun doğasını ve ilkelerini *el-kevn ve'l-fesâd*'ta genel olarak ele alındıktan sonra, temel elementlerden oluşan en basit cisimler olması bakımından meteorolojik doğal cisimlerin oluş ve bozuluşuna ilişkin özellikleri belirlemeye koyulur:

“Aristoteles bu kitapta (*el-âsaru'l-uhviyye*) her şeyden önce kendisinden önceki kitapların her birinin amacından bahsederek ve onun [doğa ilimleri] sıralamasındaki yerini belirleyerek başlar. Daha sonra bu kitabın amacını ve bu doğa ilmi hakkında söylenmesi gerekenleri ortaya koyar. Dolayısıyla diyoruz ki:

[A1] doğal olan her şeyin ilk ilkelerini tartıştığı ve zaman ve mekân gibi doğal varlıkların ortak ilişenlerinden ve bu ilkelerin incelenmesinde ihtiyaç duyulan her şeyden bahsettiği için - ki tüm bunlar *el-tabî'î* başlığı altında tercüme edilen kitaptadır - bu kitabı [*Fizîk*], öğretim sıralamasında, kanıtlandığı üzere genelliği nedeniyle tüm diğer [doğa] kitaplarından önce ilk sıraya yerleştirmek gerekiyordu. [A2] Ardından, *es-semâ ve'l-âlem* isimli kitapta dünyanın basit parçaları ve bunların ortak formları ve ilişenleri üzerine konuştu. Bu kitabın öğretim sıralamasında *es-semâ'u't-tabî'î*'den sonra gelmesi ve kendisinden sonra gelenlerden önce gelmesi gerekliydi, çünkü bu kitap duyulur şeylerden birini incelediği ilk kitaptır. Bu nedenle ilk olarak en basit [duyulur şeyler] ile başladı ve onların formlarını ve onlara ait arazları ortaya koydu. Bu incelemeyi tamamladığında [A3] ve oluş ve bozuluşa tabi tikel cisimlerin her birinde ortak olan şeyler kaldığında -yani mutlak oluş ve bozuluş hareketi-, bundan sonra bu şeylerin incelenmesini de üstlendi ve bu hareketlerin incelenmesinin genel bir şekilde neyi öncelendiğini ve bunun *el-kem ve'l-fesâd* adlı kitapta ne olduğunu açıkladı. Bu kitabın *es-semâ ve'l-âlem* kitabını takip etmesi ve onu takip eden risalelerden önce gelmesi gerekliydi, çünkü [Aristoteles'in] asıl amacı oluş ve bozuluşa tabi tikel şeylerin her birinden bahsetmek olduğundan, bu kitapta ilk olarak, ezeli ya da bozuluşa tabi, basit ya da bileşik olsun, onların ortak şeylerini açıklayarak başladı, tıpkı doğal olan her şeyde ortak olan şeyleri açıkladığı *Fizîk*'te yaptığı gibi. Bu incelemeyi bitirdikten sonra, [A4] bu kitapta (*Meteoroloji*) elementlerden oluşan şeyleri ve onların arazlarını ve ilişenlerini incelemeye başladı. Bu, meteorlar, yağmurlar, depremler ve sarsıntılar gibi şeylerin [vuku bulduğu] yer ve atmosfer hakkındadır. Bu nedenle bu kitaba *el-âsarü'l-ulviyye* adını verdi. Ayrıca, tikeller arasında bunlardan başlamak gerekliydi, çünkü bileşikler arasında en basit olanları bunlardır. ...Bunların oluşumunun sebebi ise iki şeyden biridir: sıcak ve kuru olan dumanlı buhar ve soğuk ya da sıcak olan fakat her zaman nemli olan buhar." (İbn Rüşd, 1994 (*Epitome*), s. 13-14)

İbn Rüşd, *De anima*'da ele alınan nefsin ise doğal canlı varlığın sebebi olduğunu ve hangi bakımlardan öyle olduğunu ortaya koyarak nefis ilminin doğal araştırma alanları içerisinde son ve en şerefli parçası olduğunu belirtir. Onun doğa ilminin en şerefli parçası olmasının sebebi İbn Rüşd'e göre öncelikle (i) doğal varlıklar arasında canlı olanlarına ilişkin bilginin en büyük bilgi olması ve ele aldığı konunun (nefsin) canlı varlıkların ilkesi/sebebi, yani onlara canlılık kazandıran şey olmasıdır. Bu açıdan, nefsin bilgisi canlı varlıkların bilgisine ulaşmada zorunlu bir bilgi haline gelmektedir.

'Bütün Hakikate' derken teorik bilimleri kastetmektedir. **'Özellikle doğaya ilişkin'** derken de özellikle doğa bilimlerini kastetmektedir. Daha sonra, diğerlerinden ziyade en çok doğa bilimlerine yararlı olmasının nedenini şöyle açıklar: **'Çünkü o [nefs], deyim yerindeyse, canlıların ilkesidir.'** Bunun nedeni, canlılar hakkında bilgi sahibi olmanın doğal şeylerin bölümleri hakkında [sahip olunabilecek] en büyük bilgi olması ve nefsin canlıların ilkesi olmasıdır. Bu nedenle nefis hakkındaki bilginin sadece yararlı değil, canlılar hakkındaki bilgi için zorunlu olması gerekir. Nefis ilminin diğer ilimlere üç şekilde yardımcı olduğunun farkında olmalısınız. Birincisi, o ilmin [doğa ilminin] bir parçası, hatta parçalarının en şerefli olduğu için- ki doğa ilmiyle ilişkisi de budur. Çünkü canlılar oluş ve bozuluşa tabi olan cisimlerin en şerefliisidir, nefis ise canlılar arasında en şerefli olanıdır." (İbn Rüşd, 1953: I.2, 4-5.5-24; Taylor, 2009: 2)

İbn Rüşd burada, nefis ilmini doğa ilmiyle ilişkilendirirken nefsi doğa ilminde ele alınan canlı varlıkların ilkesi/sebebi olması bakımından ilişkilendirir. Canlı varlıklar ise, İbn Rüşd'ün önerdiği doğa ilimlerinin öğretim programında doğa ilminin özel bir araştırma alanı olan *kitâbu'l-hayavân*'nın konusu olarak *De anima*'dan önce gelir. *De anima*'nın konusu olan nefis, doğa ilmine ait bir alanın (*kitâbu'l-hayavân*) konusu olan canlı varlıkların ilkesi olması bakımından doğa ilmine bağlı özel bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkar. İbn Rüşd *Kitâbu'l-hayavân*'da doğal bileşik cisimler olmaları bakımından canlı beden ve kısımlarıyla ilgilenirken *De anima* ise artık bu bedenin maddi olmayan tarafı, yani ona canlılığını kazandıran formu ile ilgilenecektir. Bu bakımdan, *Kitâb el-beyvân*'dan *Kitâb el-nefs*'e (*De anima*) geçişi ifade eden olgu, daha basit cisimlerin daha bileşik cisimlerin sebebi olması bakımından daha basit cisimlerden daha bileşik olanlarına geçiş değil, gayrı maddi formun maddi olan doğal cismin sebebi olması bakımında maddeden forma geçiştir. Dolayısıyla nedensellik ilişkisi *De Animalibus* ile *De anima* arasındaki ayırımı da kendisini koruyarak bu seferki ilişki formun maddi olanın sebebi olması bakımından kurulmaktadır.

Doğa ilminde doğal canlı varlıkların araştırılması artık maddi bir varlık olmaları bakımından onların form olarak sahip oldukları belirli bir nefse referansla sürdürülmektedir ki bu da *De Anima*'nın konusunu oluşturmaktadır.

Bu form doğal canlı varlıkların ilkesi olması bakımından canlılıklarının sebebini oluşturmaktadır. Nitekim *De anima*'nın *Telbîs*'inde nefis veya ona ait kuvveler olmaksızın doğal canlı varlığa ait beslenme ve duyumsama gibi hiçbir yaşamsal faaliyetinin gerçekleşmeyeceği belirtilir (İbn Rüşd, 1950: 6-8; Black, 2009: 3-4). Bu bakımdan nefis olgusuna geldiğimizde, o, canlı cisimlerin sebebi olması bakımından canlı cismin nihai formu olarak ele alınmaktadır. Bu anlamda nefsin incelenmesi doğa incelemesinin son aşamasını oluşturmaktadır.

İbn Rüşd, Aristoteles'in *De anima*'da "nefis üç yönden canlı bedeninin sebebi (*aitia*) ve ilkesidir (*arabe*)" (Aristoteles, 1907: 415b12-15) sözüne getirdiği yorumda nefsin sûri, gâye ve fâil olmak üzere üç bakımdan canlı bedeninin sebebi olduğunu açık bir şekilde ifade eder: "Nefis, genel fizik incelemesinde belirlenmiş olan hareket [fâil], gâye ve sûri sebepler olarak üç belirli yönüyle bir sebeptir" (İbn Rüşd, 1953: II.36, 185.14-17; Taylor, 2009: 146). Nefsin canlı cismin maddi sebebi olmamasının nedeni açıktır, çünkü söz konusu bileşiğin maddi sebebi bedeninin kendisidir. Nefsin bedeninin fâil sebebi olması, İbn Rüşd'e göre, doğal canlı varlıkta hareketi meydana getirmesidir. Nefsin canlı bedende meydana getirdiği hareket ise yer değiştirme, oluşum, büyüme ve küçülme gibi canlı varlıkta meydana gelen tüm hareket türleridir. Örneğin, hiçbir şey beslenmeksizin doğal olarak büyüme ve bozulmaya uğramaması, büyüme ve bozulma gibi hareketlerin ancak nefsin besleyici kuvvesi veya besleyici nefis sayesinde olmasındandır. Aynı şekilde duyulara atfedilen hareket de nefsin duyusal yetisi sayesinde. (İbn Rüşd, 1953: II.36, 185.19-22; II.37, 188.64-83; Taylor, 2009: 146; 148) Nefsin canlı doğal varlığın gâye sebebi olmasının nedeni ise, İbn Rüşd'e göre, nefsin madde olarak bedeninin formu olmasından ötürü "bedenin yalnızca nefis için olmasıdır." Zira form maddenin zorunluluğundan kaynaklanan bir şey olmayıp madde yalnızca form için vardır. Buna göre canlı doğal varlığın uğruna doğal faaliyetlerini gerçekleştirdiği şey ondaki nefis olduğu görülür. Son olarak nefsin canlı doğal varlığın sûri sebebi olması ise onun cevheri olarak varlık sebebi olması bakımındandır. (İbn Rüşd, 1953: II.36, 185.23-31; Taylor, 2009: 146). Buna göre, nefsin bedeninin cevheri olarak formu olduğu gerçeğinin göstergesi, bu canlı varlığın, kendisiyle canlı olduğu veya yaşadığı şey olmasıdır. Doğal canlı varlık canlı olduğu sürece varlığa sahip olduğundan, ona canlılık vermesi bakımından nefis onun varlık sebebidir. Ayrıca nefis kendisi sayesinde bedeninin varlık kazanmasından ötürü canlı bedeninin formu olarak kendisiyle tikellik kazandığı ve gerçekliğine kavuştuğu şeydir. (İbn Rüşd, 1953: II.37, 186.24-32; II.37, 187-188.55-63; Taylor, 2009: 147; 148)

Doğa ilminin Genel ve Özel Araştırma Alanlarından Elde Edilen Yararlı İlkeler

Doğa araştırmasının yukarıdaki gibi belirli bir öğretim düzeni sürekliliği içinde nefis olgusunun incelenmesine geldiği noktada İbn Rüşd, *De anima Telbîs*'inin başında önceki doğal araştırma alanlarının her birinden elde edilen ve nefis ilminde ilerlemek için kabul edilerek alınan belli başlı sonuçları sıralar. Nefis ilmine geçişte doğa ilimlerinde ele alınan şeylere ilişkin özetlenen bu hususlar İbn Rüşd'e göre "nefsin cevherine ve ona ilişen şeylere dair bilgiye en mükemmel ve en kolay yollarla ulaşabileceğimiz meselelerin çoğunluğunu oluşturmaktadır" (İbn Rüşd, 1950: 8; Black, 2009: 4). Bunun anlamı, nefis ilminden önce gelen doğal araştırma birimlerinin belli başlı bulgularının nefis ilminde ilerlemek için gerekli başlangıç noktalarını oluşturmasıdır. Dolayısıyla İbn Rüşd *Telbîs*'ini yazarken, bu çalışmaya başlamadan önce doğa ilimleri alanındaki önceki çalışmalardan elde edilmiş sonuçlar olarak birtakım önermelerin nefis ilminde kullanılmak üzere hatırlatılmasına önem verir.

Doğa ilminin öğretim sıralamasında birinci sıraya yerleşen *Fizik* ile başlayan İbn Rüşd, onun birinci kitabından şu ilkeleri hatırlatmakla başlar: a) tüm oluş ve bozuluşa tabi doğal cisimler iki ilkedен, yani madde ve formdan oluşur; b) bunlardan ne madde ne de form kendi başına bir cisim olmayıp bunların birleşimi yoluyla doğal cisim var olur; c) tüm doğal cisimlere ait olan ilk maddenin zâtı itibariyle bir formu yoktur, varlığı bilfiil değildir ve ancak formları kabul ettiği ölçüde bir varlığa sahiptir. (İbn Rüşd, 1950: 3-4; Black, 2009: 2). Bu ilkelere göre İbn Rüşd, ilk olarak *Fizik*'ten, tüm doğal cisimlerin madde-formdan oluşan yapısına ve ilk madde veya genel olarak maddenin bilkuvve olma özelliğine atıfta bulunarak maddenin bilfiil var olmasını sağlayanın form olduğunu vurgular.

Es-sema ve'l-âlem'den elde edilen sonuçlar ise şunlardır: a) ilk maddede formlarının birincil bir varoluşla var olduğu doğal cisimler ateş, hava, su ve toprak gibi en basit cisimlerdir. (İbn Rüşd, 1950: 5; Black, 2009: 2). Bu ilkeyle İbn Rüşd, ateş, su, hava ve toprak olmak üzere dört basit unsurun ilk maddeyle birlikte gerçekleşen ilk varoluşuna atıfta bulunur.

El-kevn ve'l-fesâd'tan elde edilen sonuçlar ise şunlardır a) bu basit cisimler benzer parçalardan oluşan cisimlerin (*el-ecsâm el-muteşâbihat el-eczâ'i/homoemeros*) unsurlarıdır; b) bu cisimlerin oluşumu yalnızca 'harmanlama' (*el-ihtilâf/blending*) ve 'karışım' (*el-meżâc/mixture*) yoluyla gerçekleşir; c) bu harmanlama ve karışımın ise belirli bir düzen ve döngü içindeki uzak faili ise göksel cisimlerdir. (İbn Rüşd, 1950: 5; Black, 2009: 2-3). İbn Rüşd'ün doğa ilmine ait bu risaleden aktırdığı temel öğreti, bu basit unsurların karışım ve harmanlanma yoluyla daha karmaşık diğer cisimlerin unsurları haline geldiğini ve bu sürecin uzak sebebinin ya da failinin ise bir uyum ve düzen içinde hareket eden göksel cisimler olduğudur.

Doğa ilimlerinin öğretim sıralamasında dördüncü sıraya yerleşen *Meteoroloji*'den elde edilen sonuçlar olarak şu ilkeler alınır: a) suda ve yeryüzünde var olan tüm benzer parçalardan oluşan cisimlerde gerçek harmanlama ve karışım sadece birleşme/pişme (*et-tabğ/concoction*) yoluyla gerçekleşir; b) bu birleşme, birleşilen şeyle orantılı ısı (her bir varlığa özgü olan doğal ısı) vasıtasıyla gerçekleşir; d) bu benzer parçalardan oluşan cisimlerin varlığının oluşumu için gerekli olan her şey dört temel unsurdur ve göksel cisimlerde bulunur. (İbn Rüşd, 1950: 5-6; Black, 2009: 3) *Meteoroloji* ilminden aktarılan bu ilkelere göre, benzer parçalardan oluşan cisimlerde bulunan ısının uzak sebebi göksel cisimler olup, yakın sebebi ise bu cisimlerin kendilerinde doğuştan var olagelen ısıdır. Bu ısı, dört elementi söz konusu cismin oluşması için uygun bir karışım haline getirir. (Ivry, 1997: 522).

İbn Rüşd bu önceki kitaplardaki araştırma bulgularına binaen bu sefer daha karmaşık doğal cisimlerin araştırılmasına (*Kitâbu'l-beyvân*) geçiş yapıldığını belirterek bu incelemeden elde edilen ilkeleri ise şu şekilde sıralar: "a) üç tür bileşik şey vardır: 1) ilk maddedeki basit cisimlerin varlığından gelen bileşim, 2) bu basit cisimlerden oluşan bileşim ki bunlar benzer parçalardan oluşan cisimlerdir, 3) kalp ve karaciğer gibi kâmil canlılarda bulunan en tam şeyler olan âlet organlarının bileşimi. Bu organlar daha kâmil canlılarda belli iken, bitkiler gibi kâmil olmayanlarda ise kökler ve dallar gibi organlardır. b) "bu organlara sahip cisimlerin yakın oluşturucusu elementlerin ısıdır değildir (çünkü elementlerin ısısının faaliyeti sadece katılaştırmak, kurutmak ve benzer parçalardan oluşan cisimlerle ilgili şeyler arasında başka [faaliyetler] gerçekleştirmektir)... onların oluşturucusu, Aristoteles'in dediği gibi, sanatsal becerinin (*mihne el-sina'iyye*) gücü gibi bir güçtür ki bu güç ısı gibi, yaratmayı, oluşumu ve şekil vermeyi sağlar...; c) suret vermeye ve yaratmaya elverişli olan bu ısı, orada besleyici nefsin cinsinden bir suret verme gücü bulunmadıkça, suret vermeye ve yaratmaya yeterli olan şeyi kendisinde barındırmaz, tıpkı bedende besleyici bir güç olmaması halinde hiçbir beslenme faaliyetinin gerçekleşmemesi gibi; d) besleyici ve duyusal güçler canlıda kendilerine benzeyen şeylerden üretilir ve en uzak faileri ayrı bir şey olup bu da "akıl" olarak adlandırılan şeydir, her ne kadar en yakın [fâil], bedende bulunan nefis gücü olsa da (çünkü bu [bedenlerdeki] âlet organları yalnızca nefisleşen şeyde var olur)...; e) organlara sahip cisimlerdeki bu nefislerin yakın öznesi (*el-mevdu*) oluşturucu (*el-mukevvin*) ısı ile ilgili bir ısıdır ve bu kâmil hayvanda kalpte duyum yoluyla gözlemlenen ısıdır ya da kâmil olmayan hayvanda [kalbe] benzeyen şeydir...; f) nefsin güçleri, [ait oldukları] özne bakımından bir – [ki bu özne] doğal ısıdır–, ancak elmanın durumunda olduğu gibi güçleri bakımından çoktur. Çünkü elma renk, tat, koku ve şekil gibi birçok güce sahiptir, ancak buna rağmen birdir. Ancak ikisi arasındaki fark, bunların elmada arazlar, onların ise doğal ısıda cevherler olmasıdır. (İbn Rüşd, 1950: 6-8; Black, 2009: 3-4).

Doğa ilminin öğretim sırasındaki bir sonraki eser olan *Kitâbu'l-beyvân*'da sunulan gerekli ilkelere atıfta bulunan İbn Rüşd, doğal canlı cisimlerde suret vermeye ve yaratmaya elverişli olan doğuştan gelen ısının tek başına canlı bir beden yaratılmasını ve oluşumunu desteklemediğini, bunun yanında beslenme ve duyumsama gibi nefsânî kuvvelerin de bulunması gerektiğini bildirir. Bu nefsânî kuvvelerin uzak sebebi ise 'akıl' olarak adlandırılan ayrı bir fail olduğu belirtilir. Bu durumda besleyici ve duyusal nefisler ise canlı bedeninin canlı olması bakımından yetilerinin yakın faileridirler. Burada bahsedilen canlı bedenlerin oluşumunda rol oynayan ayrı aklın etkisini, Ivry, bir organizmanın büyümesinin gâye sebebi olmasa da sûri sebebi olarak anlaşılması gerektiğini belirtir. (Ivry, 1997: 522).

Nefs İliminin Nihai Arzusu Olarak Akılsal Nefsin Ayrık Olup Olmadığı Sorusu ve Madde-Form İlişkinine Dair Bir İnceleme

De anima Telhîs'inin girişinde önceki doğal araştırma alanlarından elde edilen belli başlı önermelerin sıralanmasının sebebi nefsin cevherinin ve sıfatlarının bilgisine ulaşmada önemli olan ilkeler olmasının yanı sıra, İbn Rüşd'e göre bu ilkeler yardımıyla "bu konuda en çok aranan şeyin, yani [nefsin] ayrık olmasının mümkün olup olmadığını öğrenmektir" (İbn Rüşd, 1950: 8; Black, 2009: 4). Ancak doğa ilimlerinin ulaştığı sonuçlara

ilişkin bu arka plan vasıtasıyla nefis ilmindeki nihai arzuya, yani nefsin bedenden ayrı olup olmadığı sorusunun cevabını öğrenebiliriz. Buna göre, önceki doğa araştırmalarından elde edilen sonuçlar yardımıyla maddeden ayrı bir form olarak nefsin var olup olmayacağına imkânı, söz konusu *Telbîs*'in programının merkezi problemlerinden birini teşkil etmektedir ki bu mesele İbn Rüşd'e göre bu ilimde hararetli bir şekilde en çok arzu edilen şeydir. Bu önermeler İbn Rüşd'e göre, Aristoteles'in anlatımında “özlü olma” (*el-fjâz*) alışkanlığından ötürü *De anima*'nın başında bahsetmese bile, zorunlu olarak kabul ettiği şeylerdir. (İbn Rüşd, 1950: 8; Black, 2009: 4).

Bu soru İbn Rüşd'ü, bir formun maddeden ayrı olarak var olmasının hangi şartlarda mümkün olabileceğine ve bu bağlamda ayrık formların maddeyle ilişkisine dair bir inceleme yürütmesine sevk eder. (İbn Rüşd, 1950: 8-11; Black, 2009: 4-7). İbn Rüşd'e göre ayrıklık, madde-form ilişkisinin oluşturduğu yapıdaki ilişkide değil, formun maddeyle olan “birleşim”inde (*ittisâl*) aranmalıdır. Akıl için ayrıklık söz konusu olacaksa onun maddeyle olan birleşimi kendi özünde veya cevherinde olmayan bir birleşim olmalıdır, yani ârizî olmalıdır. Maddeyle bu türden ârizî bir ilişkiye sahip olan formlara örnek olarak Faal Akıl ve göklerin ilk hareket ettiricisi gösterilir. Aksi durumda maddi bir form olması bakımından doğal bir form için herhangi bir ayrılık söz konusu olamaz. Çünkü bu türden doğal bir form ancak formu olduğu maddesi aracılığıyla var olabilir ve dolayısıyla da hâdistir, değişime uğrar ve maddesinin yok oluşuyla birlikte o da yok olur. (İbn Rüşd, 1950: 8-9; Black, 2009: 4-5).

İbn Rüşd, konunun ayrık formlarla ilişkili olan kısmının esasen metafizik ilmine ait olduğunu ve bu ilmin, tikel ilimler olarak fizik² ve onun özel bir araştırma alanı olarak nefis ilminin ortaya koydukları ilkeleri desteklediğini, yani konuya (ayrık formlara) ilişkin birtakım öncüllerin metafizikten türetildiğini savunur. Fakat burada nefsin ayrıklığı sorunu her şeyden önce fizik ilminde bir formun maddesinden nasıl ayrı var olabileceği meselesiyle ilgili olduğundan bu sorun ilk önce maddi cevherlerde madde-form ilişkisine göre değerlendirilmesi gerekir. Fizik ilmine göre çoğu form maddidir ve form ancak maddesine bağlı olarak varlığını sürdürür. Madde-form arasındaki ilişkide, maddi bir form söz konusu olduğunda ise ayrılık düşünülemez. Fizik ilminde çoğu formun maddi olarak kabul edilmekle birlikte, varlıkları ancak maddeyle kaim olduğu kesin olmayan formların incelemesi de yine Fizik ilmine aittir. Akıl gibi maddeyle kaim olup olmadıkları hususunda tabiatlarında şüphe olan formların ayrıklığı meselesini çözmenin ve nefis ilmi için bu çözüme götüren yolu aralamanın en iyi yolu ise maddi formlara maddî olmaları bakımından ilişen tüm özellikleri ortaya koymaktır. Çünkü tüm formların maddede varoluşları tek bir tarzda değildir. Örneğin, inceleme sonunda akılsal nefste maddî olan bir forma ilişen özelliklerden biri bulunacak olursa, bu durumda onun ayrık olmadığı açığa çıkacaktır. Aynı şekilde formların maddi formlar olmaları bakımından değil de tek başına form olmaları bakımından zati özellikleri incelendiğinde onlara özgü gerçekleşmesi maddeden bağımsız olacak şekilde bir faaliyetin olduğu tespit edildiği durumda ayrık oldukları kanıtlanacaktır. Örneğin, maddeden bağımsız olarak akılsal nefse özgü uygun bir faaliyet tespit edildiği durumda onun ayrık olduğu açığa çıkacaktır. (İbn Rüşd, 1950: 11; Black, 2009: 6). İbn Rüşd'ün bu açıklamalarına göre iki çeşit nefsanî form ile karşı karşıya olabiliriz: 1) faaliyetlerini ancak kendisine yüklediği maddeyle birlikte gerçekleştiren ve dolayısıyla da varlığı maddeyle kaim olan maddî nefsanî formlar; 2) faaliyeti kendisine özgü olması bakımından maddeden bağımsız bir şekilde gerçekleştirebilen maddi olmayan ya da ayrık olan akılsal nefsin formu.

Sonuç

Sonuç olarak İbn Rüşd, yukarıda sayılan doğa ilminin belirli araştırma alanlarında çeşitli doğal cisimleri araştırırken her bir cisim türünün sahip olduğu özellikleri ve onların türediği sebepleri göstermek ister. Bu yaklaşım, doğal dünyayı anlamak için gerekli olan sebep-sonuç ilişkilerini ve bu ilişkilere dayalı olan doğal olguların yapılandırılmış sistematik bir araştırmasını verir. Doğa ilimlerinin bütünlüğü, daha önceki incelemelerin sonraki incelemelerde ele alınan doğal cisimlerin sebeplerini sağladığı nedensellik kriteri aracılığıyla korunur. Bu nedensel bağlantı, doğa ilimleri projesinin tutarlı ve sistematik bir şekilde ilerlemesini sağlar. Doğal cisimlerin incelenmesinde, daha basit cisimler daha bileşik cisimlerden önce incelenmektedir. Bu hiyerarşi, farklı cisim türleri arasındaki nedensel ilişkilerle gerekçelendirilir: elementler benzer parçalardan oluşan cisimleri oluşturur, bunlar da daha başka cisimleri ve nihayetinde canlı cisimler oluşur ki bu ilerleme, her bir oluşum seviyesinin bir öncekinin üzerine inşa edildiği, doğal olguları anlamaya yönelik katmanlı bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Nefis ise, doğa felsefesinin doruk noktası olarak ilgilendiği doğal cisimlerin canlı bedeninin formu olarak tanımlanır. Doğa

² İlimlerin tümel ve tikel olarak ayırımına ilişkin bk. İbn Rüşd, 2010: 22-24.

ilminde ilgilenilen madde ve form arasındaki ilişki, canlı türleri düzeyinde hem gerekli hem de kesin olarak vurgulanmaktadır. Her tür, formu ve maddesi arasındaki özel ilişki nedeniyle vardır. Bu gereklilik, bir türün formunun yalnızca belirli bir madde türünde bulunabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla İbn Rüşd'ün söz konusu *Telhîs*'inin girişi, doğal canlı cismin formu olarak nefsin incelenmesine geçmeden önce, önceki doğa ilimlerinde ele alınan sebep-sonuç ilişkilerinin gerekliliğini, madde ve form arasındaki içsel bağlantıyı ve doğal cisimlerin hiyerarşik yapısını vurgular. Bu temalar ve ilkeler aracılığıyla metin, nefsi anlamak için tutarlı ve birleşik bir çerçeve sunar ve doğa ilimleri külliyatını yaşamın nihai formu olarak nefsin incelenmesiyle sonuçlandırır.

Kaynakça

- Aristoteles. (1907). *De anima*. Hicks, R. D. (Tr.), Cambridge University Press.
- Black, D. L. (2009). *Epitome of The De Anima*. University of Toronto.
- Harvey, S. (1985). Hebrew Translation of Averroes' Prooemium to his Long Commentary on Aristotle's *Physics*. *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 52, 55–84.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. (1950). *Telhîs Kitâb el-Nefs*. F. el-Ahvâni (Ed.), Mektebet el-Nahdah el-Misriye.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. (1992). *El-kevn ve'l-fesâd (Epitome del libro sobre la generación y la corrupción)*. Josep Puig (Ed.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. (1958). *Averroes on Aristotle's De generatione et corruptione: Middle Commentary and Epitome*. Kurland S. (Ed. & Tr.), Mediaeval Academy of America.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. (1984). *Telhîs es-semâ' ve'l-âlem*. El-'Alevî, C. (Ed.), Faculté des Lettres.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. (1994). *Kitâbu'l-âsaru'l-ulviyye*. Abû Vâfiye, S.F & Abdurâzık, A. (Ed.), el-Meclis el-a'la li-l-Sakâfe.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. (1994). *Telhîs el-Âsâru'l-'ulviyye*. El-'Alevî, C. (Ed.), Dâr el-Ğarb el-İslâmî.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. (1953). *Averrois Cordubensis Commentarium Magnum in Aristotelis De Anima Libros*. Stuart, F. (Ed.), Mediaeval Academy of America.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. (2009). *Long Commentary on the De Anima of Aristotle*. Taylor, R. C. (Ed. & Tr.). Yale University Press.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed. (2010). *Averroes on Aristotle's Metaphysics: An Annotated Translation of the So-Called "Epitome."* Arnzen, R. (Ed. & Tr.), De Gruyter.
- Ivry, Alfred L. (1997). Averroes' Short Commentary on Aristotle's De Anima. *Documenti e Studi Sulla Tradizione Filosofia Medievale*, 8, 511-549.

EXTENDED SUMMARY

At the beginning of his *Epitome on De Anima*, Averroes states that his intention is to "is to establish, from the statements of the commentators on the science of the soul, what we think best corresponds to what has been proven in natural science, and is most compatible with the intention of Aristotle" (Averroes, 1950: 3; Black, 2009: 2). According to Averroes, the science of the soul is constructed as a branch of the knowledge of nature, drawing from the principles of earlier fields of study in the science of nature, in the manner that Aristotle intended. In fact, according to the science of nature's teaching plan, Averroes credits the comprehension of the soul as a subject that falls within the purview of the discipline to its recall of specific principles discovered in earlier natural science domains. Taking into consideration their interrelated relationships, Averroes, in the introduction to his *Epitome*, presents a flow of the themes and conclusions covered in the books leading up to *De anima* in the natural science education curriculum, beginning with *Physics*. (Averroes, 1950: 3-8; Black, 2009: 2-4). The way this flow is provided creates a substructure for a person who wants to pursue the science of the soul, which is the next science. In Aristotle's corpus of natural sciences, the books preceding *De anima* provide certain principles that the person studying the phenomena of the soul within the continuity of nature study acknowledges as useful for studying the soul. These principles, which are presented in the aforementioned *Epitome's* introduction, are progressively reviewed in the order that they appear in the natural science curriculum: *al-Samā' al-ṭabī'i*: (*Physics*), *al-Samā' wa-l-'ālam* (*De caelo*), *ea-kawn wa al-fasād* (*Generazione et corruptione*), *al-Āthār al-'ulviyya* (*Meteorologica*) and *kitāb al-ḥayawān* (*De animalibus*).

According to Averroes, these physical principles, although not explicitly elaborated by Aristotle at the beginning of his *De Anima*, constitute the necessary starting points for the science of the soul according to his methodological approach. The *Epitome* underlines that these basic principles are necessary to address a significant philosophical topic, such as whether the soul may exist independently of the body, even if it also notes that these principles are crucial for comprehending the substance of the soul and its essential attributes. The ultimate goal of the science of the soul is to determine whether or not the soul is distinct from the body, and we can only arrive at this decision by using the fundamental principles established by earlier scientific sciences (Ibn Rushd, 1950: 8; Black, 2009: 4). Averroes suggests that one arrives at this crucial inquiry by following the methodology of inquiry he develops from these fundamental physical principles drawn from earlier natural sciences. After understanding these fundamentals, it is possible to address the most sought-after question in the study of the soul: can the soul be separated from the body? This method follows Averroes's strategy of starting with fundamental physical concepts and working up to more intricate philosophical issues regarding the soul.

Rather than showing exactly how these physical principles function in the science of the soul to reveal the essence of the soul and its essential attributes and to resolve the issue of the soul's separateness, this study aims to demonstrate how the science of the soul is closely related to the natural sciences that preceded it in the presentation of the physical principles Averroes enumerates in his *Epitome on De anima*.

Prior to presenting these principles in this study, I will first review the introductions to Averroes' commentaries on Aristotle's various natural books to ascertain how Averroes distinguished between the aforementioned branches of natural sciences, how the natural sciences curriculum places them, and where the science of the soul fits in. In this way, we will see that Averroes presents the science of the soul as a natural study within the larger context of natural philosophy that deals with the soul, which, as the form of natural living bodies, constitutes their cause of existence. He also understands Aristotle's natural studies as studies of the natural order and complexity of the physical world that operate in an orderly fashion and are connected to each other in a particular way. Thus, the introduction to Averroes' *Epitome on De anima* emphasizes the necessity of the cause-and-effect relations discussed in previous natural sciences, the intrinsic connection between matter and form, and the hierarchical structure of natural bodies before moving on to the study of the soul as the form of the natural living body. Through these themes and principles, the text presents a coherent and unified framework for understanding the natural of the soul and concludes with the study of the soul as the ultimate form of life.